

УДК 159.9.018.4

В.В.НАЗАРЕВИЧ

ПСИХОЛОГІЧНІ АТРИБУТИ ГАНДИКАПНОСТІ В ОСІБ ІЗ ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНИМ ПОТРЕБАМИ

Резюме. В статті автор розкриває сутність атрибутів гандикапності та їх соціально обумовлений характер. Представлені теоретико-методологічні особливості гандикапності в рамках аналізу культурно-соціального середовища. Розкриваються поняття гандикапності, як форми реагування на власні психофізіологічні особливості та їх прояви при взаємодії особистості із середовищем. Автор класифікує психологічні умови які впливають на включення особистості до суспільства та емоційно-поведінкові прояви у осіб із психофізіологічними потребами у відповідності до класифікаційні категорії діяльності та спілкування були взяті за основу для аналізу гандикапних атрибутів а саме: предметну (спортивну, споживацьку), продуктивну (конструктивна, образотворча, освітня), трудова (самобслуговуюча, побутова праця, соціально-професійна діяльність), спілкування (у сім'ї, референтній групі, колективі). Аналізуючи характер проявів атрибутів гандикапності були отримані такі експериментальні дані, що дають можливість визначити важливість вивчення даного соціального явища у осіб із психофізіологічними особливостями з метою конструктивної соціалізації та інтеграції даної категорії в суспільні процеси та інституційні системи. Отримані результати були проведені за допомогою шкали самооцінки соціальних явищ які пропонувались учасникам експериментальної вибірки. Був запропонований перелік соціальних якостей та можливість прийняття або відторгнення даного явища за шкалою: це мені притаманно повністю, часто проявляю такі якості, рідко проявляються такі якості і ніколи не проявляю такі якості. Проведений аналіз вивчення змін в рамках діяльності особи із психофізіологічними особливостями та систематизований перелік соціальних атрибутів, що вказують на наявність комплексу гандикапності. Емпіричний матеріал підтверджує важливість детального вивчення проявів атрибутів гандикапності у людей із психофізіологічними особливостями забезпечує необхідність подальшого розкриття даної проблеми.

Ключові слова: особи із психофізіологічними особливостями, гандикапність, соціальні атрибути, соціокультурне середовище.

Постановка проблеми. Розкриваючи сутність психологічних атрибутів гандикапності, важливо зазначити соціально обумовлений характер цього явища. У конструктах середовища, яке не пристосоване до особливих потреб інвалідизованої особистості, поступово формується атрибутивний характер гандикапних психологічних якостей. Постійні соціально-просторові обмеження стійко викарбовуються в психіці особистості із особливими потребами у вигляді деформованих соціальних якостей так званих атрибутів гандикапності. Гандикапні атрибути, що формуються під впливом соціальних умов та опцій, провокують гандикапне ставлення до потреб осіб із психофізіологічними особливостями. До такого гандикапного ставлення призводить неможливість раннього інклюзивного супроводу дітей в загальноосвітніх дошкільних навчальних закладах, обмеженість або і повна ізоляція в позакласній роботі, неможливість отримання психологічно важливих психоемоційних вражень, що сприяють розвитку дитини та її соціалізації, обмеженість в реалізації потреби самовираження. Зниження деструктивних, а іноді саморуйнівних гандикапних атрибутів у осіб із психофізіологічними особливостями забезпечить послідовний процес адаптації та повноцінного включення в суспільне життя.

В основі сучасного теоретичного аналізу проблеми представлені теорії інклюзивного супроводу А. Колупаєвої, які інтегрують загальноєвропейський досвід суспільного включення осіб із психофізіологічними особливостями [4], теорія гандикапізму О. Ставицького [5], концепція соціальних атрибутів Р. Познера, алгоритмізована модель становлення та розвитку особистості О. Киричука [2].

Мета: визначення основних атрибутів гандикапності в осіб із психофізіологічними особливостями. Завдання, які забезпечують розкриття теми:

1. Теоретичний аналіз атрибутів гандикапності в культурно-соціальному середовищі.
2. Визначення соціально-психологічних складових, що формують атрибути гандикапності в осіб із психофізіологічними особливостями.

Виклад основного матеріалу. Психологічні атрибути формуються у процесі взаємодії особистості та соціокультурних факторів. Варто розглянути поняття соціокультурного середовища в раках алгоритмізованої моделі становлення особистості й розвитку за О. Киричуком. У цій моделі культурно-соціальне середовище забезпечує вплив на ядро особистості, і власне атрибути гандикапності у осіб із психофізіологічними особливостями стають стійкими психосоціальними утвореннями під впливом батьків, референтних груп, однолітків, педагогів та соціального загалу. Культурно-соціальне середовище поділяється на три простори, які безпосередньо формують особистість: енергетично-інформаційних простір, управлінсько-педагогічні системи та спільна діяльність і спілкування [2]. Так, О. В. Киричук, розкриваючи сутність культурно-соціального середовища, забезпечує необхідну теоретичну базу для розуміння впливу середовища на формування атрибутів гандикапності. Отже, першою складовою культурно-соціального середовища особистості із психофізіологічними потребами є енергоінформаційний простір, що складається із трьох взаємопроникаючих та взаємопов'язаних одиниць аналізу: природне середовище, предметне середовище, культурне середовище. У

таблиці 1 спробуємо визначити залежність у формуванні атрибутів гандикапності в культурно-соціальному середовищі, а саме в рамках енергоінформаційного простору виокремимо ознаки атрибутів гандикапності.

Таблиця 1

Характеристика атрибутів гандикапності та їх ознаки в складових культурно-соціального середовища

№	Складові культурно-соціального середовища (за О. В. Киричуком)	Обмеження у становленні та розвитку особистості	Гандикапні атрибути особистості
	Природне середовище (поля, ліси, гори, водні простори)	Значна обмеженість при пізнанні ландшафтного середовища, вибірковість сприйняття, відсутність повноцінної взаємодії із природним середовищем. Нездатність підтримувати психоемоційний баланс при спілкуванні з природою.	<ul style="list-style-type: none"> - апатичність; - відсутність довіри; - психоемоційна залежність; - депривованість; - песимізм; - байдужість до природного середовища.
2.	Предметне середовище (архітектура, живопис, скульптура, помешкання, обладнання)	Недостатньо розвинута інфраструктура безбар'єрного архітектурного середовища для людей із психофізіологічними потребами. Недотримання принципів універсального дизайну. Обмеженість в отриманні можливості подорожувати.	<ul style="list-style-type: none"> - невмотивованості до діяльності; - байдужість до різних форм активності; - страхи при взаємодії з оточуючим середовищем; - недорозвинуті волюві якості; - псевдо залежності.
3.	Культурне середовище (побут, традиції, звичаї, норми, релігія, освітній простір, система цінностей, форми поведінки)	Неповна включеність в культурне середовище, обмеженість у враженнях та отриманні нового культурного досвіду, недостатньо сенсорних та емоційних вражень від спілкування із предметами культурної спадщини та традиціями народу, обмеженість в задоволенні власних інтересів та намірів.	<ul style="list-style-type: none"> - алкогольна та наркотична залежність; - інтелектуальна обмеженість вторинного характеру; - інфантильність; - негативізм; - пізнавальна пасивність; - саморуїнвання; - ворожість; - низька творча активність; - нерозвинута уява; - грубість; - втрата само ідентичності.

Атрибути гандикапності притаманні не лише особам із психофізіологічними особливостями; це явище можна спостерігати в осіб із іпохондричним типом реагування на дійсність, у хронічно хворих соматизованих клієнтів та осіб похилого віку. Дане явище в системі методологічних понять розглядалось О. Ставицьким, який розкрив сутність гандикапізму в соціальній психології та означив його як соціальний феномен, що проявляється у специфічних формах взаємодії суспільства і особистості з психофізіологічними особливостями. Гандикапність як психологічна характеристика представлена у людей з деструктивними і деформованими уявлення про себе як про носіїв «інших» якостей [5, с. 10]. Така думка про себе та поступове формування стереотипної думки оточуючих утворює гандикапну свідомість як в суспільстві, так і уявленнях в «Я»-образі у осіб із психофізіологічними особливостями. Отже, формування атрибутів гандикапності має двосторонній характер.

Чітка аналогія впливу середовища на особистість простежується у складових культурно-соціального середовища в алгоритмізованій моделі становлення та розвитку особистості О. Киричука, в якій окреслена характеристика діяльності та спілкуванні людини, що в даній статті екстраполюємо в діагностичну систему вивчення гандикапних атрибутів осіб з психофізіологічними особливостями та соціальним середовищем. Так, О. Киричук наводить такі класифікаційні категорії діяльності та спілкування, які ми взяли за основу аналізу гандикапних атрибутів, а саме: предметну (спортивна, споживацька), продуктивну (конструктивна, образотворча, освітня), трудову (самообслуговуюча, побутова праця, соціально-професійна діяльність), спілкування (у сім'ї, референтній групі, колективі), які більш детально розкриті в таблиці 2.

Таблиця 2

Прояви гандикапності та їх характеристика в різних видах діяльності

№	Складові культурно-соціального середовища (за О. В. Киричуком)	Обмеження у становленні та розвитку особистості	Гандикапні атрибути особистості
1	Предметна діяльність	Предметна діяльність досить часто штучно обмежена внаслідок психофізіологічних обмежень, носить авторизований або ситуативний характер, проявляється лише для реалізації споживацьких потреб. Відсутність залучення до спортивних інва-груп виключає спортивну діяльність та обмежується ізоляцією та соціокультурною деривацією.	<ul style="list-style-type: none"> - ігнорування важливості підтримки фізичної форми; - відмови від включення в інва-групи; - відторгнення змін; - споживацькі ініціативи в задоволенні потреб; - обмеженість інтересів до діяльності; - відторгнення ініціатив; - бездіяльність;

			<ul style="list-style-type: none"> - істероїдність в реакціях при відмовах. - аутичність; - відсутність бажання досягати; - творча байдужість; - формалізованість; - неорганізованість; - емоційна виснаженість; - астенічність; - конфліктність; - лінь; - низький когнітивний інтерес; - низька пізнавальна активність.
2.	Продуктивна діяльність	Продуктивна діяльність, пов'язана із самовираженням та творчою самореалізацією, що проявляється в різних формах конструктивної та образотворчої діяльності, досить часто одноманітна або цілком відсутня. Другою важливою складовою продуктивної діяльності особистості є навчальна, що у осіб із психофункціональними обмеженнями з об'єктивних чи суб'єктивних причин знижена, примітивізована, інтракапсулована.	
3.	Трудова діяльність	Трудова діяльність спеціалізована або відсутня. Недостатність інклюзивного забезпечення значно зменшує можливість особистості отримати бажану професію та реалізуватись в ній. Трудова діяльність осіб із психофізіологічними особливостями обмежуються примітивними, автоматизованими функціями, що досить часто ще і низько оплачуються.	<ul style="list-style-type: none"> - зниження технічних навичок; - відсутність комунікативної компетентності; - некваліфікованість; - відсутність вміння працювати в команді; - відповідальність за власні дії; - маніпулювання психофізіологічними особливостями.
4	Спілкування	Специфіка спілкування розкривається в системі сімейних взаємовідносин, в системі референтних групи, які так чи інакше пов'язані із психофізіологічними особливостями. Спілкування в колективі досить часто відсутнє.	<ul style="list-style-type: none"> - аутичність; - примітивність спілкування; - нав'язливість; - відсутність розуміння інших; - порушення діалогічності при взаємодії.

Аналізуючи характер проявів атрибутів гандикапності, були отримані такі експериментальні дані, що дають можливість визначити важливість вивчення проявів цього соціального явища в осіб із психофізіологічними особливостями з метою конструктивної соціалізації та інтеграції даної категорії в суспільні процеси та інституційні системи. Результати були отримані за допомогою шкали самооцінки соціальних явищ, які пропонувались учасникам експериментальної вибірки. Представлений перелік соціальних якостей, які важливо було прослідкувати в собі за шкалою: це мені притаманно повністю, часто проявляю такі якості, рідко проявляю такі якості і ніколи не проявляю такі якості. Так, атрибути гандикапності у предметній діяльності визначились у 58 % респондентів, що брали участь в самоаналізі атрибутів гандикапності, дані прояви у продуктивній діяльності проінспектували у себе 72 % опитаних, негативні атрибути гандикапності у трудовій діяльності визначили 85 % та проблеми в спілкуванні зазначили лише 43 % респондентів (рис. 1). Отримані показники розкривають психологічну картину, що забезпечує психолога-практика необхідною інформацією для спрямування соціально-адаптаційних та корекційно-розвиваючих зусиль при психологічному супроводі з метою мінімізації атрибутів гандикапності в осіб із психофізіологічними особливостями. Самодіагностика осіб із психофізіологічними особливостями та актуалізація атрибутів гандикапності розкриває сутність особистісних змін осіб із психофізіологічними особливостями, на яких важливо зосередити уваги при організації психологічної допомоги.

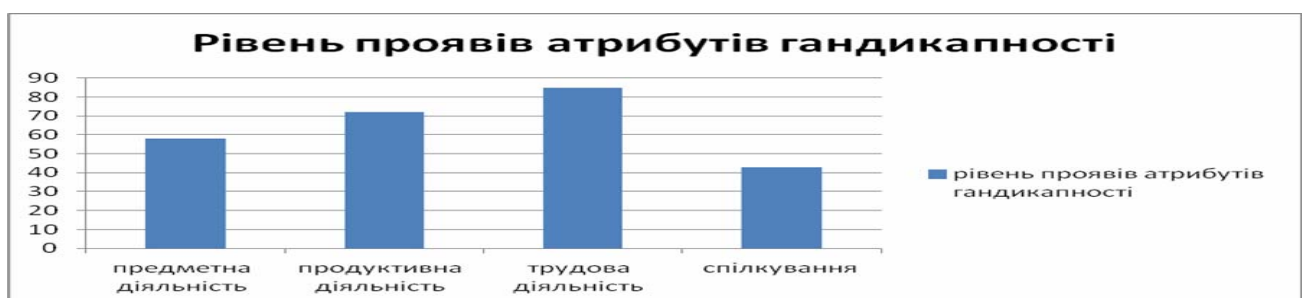

Рисунок 1. Рівень проявів атрибутів гандикапності в осіб із психофізіологічними особливостями

Аналіз атрибутів гандикапності забезпечив можливість розглядати особистість як сукупність фізичного і психічного змісту «Я»; тут важливо відзначити взаємозалежність впливу фізичного стану в психічних структурах свідомості. Так, наявність стійких змін в образі «Я» і структурних одиницях свідомості, що пов'язане з психофізіологічними особливостями, можна називати гандикапною самосвідомістю. Відображення навколишнього світу через призму психофізіологічних особливостей виступає основою «гандикапного комплексу», що закріплюється в певних якостях і емоціях особистості та транлюється в атрибутах гандикапності. Гандикапна самосвідомість становить основу змін, пов'язаних в сприйнятті психофізіологічних особливостей, що і формує гандикапні уявлення про себе та проявляється в соціальних атрибутах гандикапності на всіх рівнях діяльності та соціальних взаємодій. Функціонуючи з деструктивним сприйняттям психофізіологічних особливостей в соціальному середовищі, взаємодіючи з оточуючими людьми і екосистемою,

включаючись в суспільні відносини, людина проявляє себе як носій атрибутів гандикапності. В осіб із проявами атрибутів гандикапності відбувається деформування соціалізуючих якостей. У людей з психофізіологічними особливостями процес соціалізації часто ізольований і обмежений. На ранніх етапах онтогенезу така ізоляція деформується системою відносин до світу і зі світом, до себе і з самим собою. Це забезпечує стійке формування недовіри до світу, що проявляється у формі агресії або тривожності.

Наступною характеристикою є зміщення акцентів у системі діяльності людини та здійснюваних соціальних ролей. Сукупність поведінкових актів, часто позбавлених певних цілей, тягне за собою гандикапне становлення особистості. Життя без мети виступає завданням для корекції при роботі з гандикапними особистостями. Усвідомлення навколишнього світу і себе в ньому крізь призму хвороби або психофізіологічного стану стає домінуючою проблемою для формування суспільних інтересів та включення в культурно-соціальне середовище. Система потреб часто обмежується досягненням психофізіологічного комфорту і блокує самоактуалізацію і розвиток. У людей з психофізіологічними особливостями не розвиваються потенційні здібності, творчі можливості, позитивні реакції на зовнішні умови, що і виступає основою для формування гандикапного комплексу. Гандикапний комплекс – це порушення основної внутрішньої моделі у сприйнятті себе і навколишнього світу, що забезпечує деструктивний характер рефлексій на діалогічний простір і систему взаємин. Важливою умовою ефективної психологічної допомоги клієнтам з таким видом особистісних змін є визначення підходу в роботі з гандикапними уявленнями про себе та мінімізація проявів атрибутів гандикапності. Вплив психофункціональних обмежень деструктивно відбивається на «Я»-структурі психіки. Самоактуалізація і психологічна перебудова структур самосвідомості в процесі роботи спрямована на підвищення рівня самооцінки, значущості власного «Я» і формування самосприйняття, прийняття власних особливостей. Мінімізація гандикапних атрибутів особистості стає рушійним механізмом корекції гандикапних проявів, для реалізації яких слід враховувати складові в оціночній структурі «Я»-концепції: співвідношення себе з іншими, яке в гандикапному синдромі переважно негативне, з ознаками аутоагресії і є загрозою для розвитку адекватних складових самореалізації [5].

Формуючи стратегію подолання гандикапного комплексу з урахуванням симптоматичних ознак, важливо поступово змінювати структури самосвідомості особистості. Все це утворює змістовне узагальнення «особистість» або, іншими словами, дегандикапну особистість з психофізіологічними особливостями. Головною рисою такої особистості є самодостатність не зважаючи на всі обмеження, пов'язані з психофізіологією. За словами В. Ключка, людина, що розуміється як цілісна психологічна система, виступає в єдності з об'єктивним світом, у своїй сомоідентичності [3].

Висновки. Підводячи підсумок, можна визначити, що системні деструктивні уявлення особистості із психофізіологічними особливостями про себе забезпечують формування та прояв атрибутів гандикапності, які поступово закріплюються та трансформуються в гандикапний комплекс особистості, що призводить до стійких змін в самосвідомості. Наступним питанням для розгляду цієї проблеми є вивчення соціо-психологічних умов для мінімізації атрибутів гандикапності при психологічному супроводі осіб із психофізіологічними особливостями.

Список використаних джерел:

1. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Р. Бернс ; пер. с англ. – М. : Прогресс, 1986. – 66 с.
2. Киричук О. В. Психологія особистості (Опорний конспект лекцій) / О. В. Киричук. – К. : ІПК ДСЗУ, 2003. – 47 с.
3. Ключко В. Е. Становление многомерного мира человека как сущность онтогенеза / В. Е. Ключко // Сибирский психологический журнал. – Томск. – 1998. – № 8–9. – С. 7–15.
4. Колупаева А. А. Досвід реалізації інклюзивної освіти в країнах Європи / А. А. Колупаева. Педагогічні основи інтегрування школярів з особливостями психофізичного розвитку в загальноосвітні навчальні заклади: Монографія. – К. : Педагогічна думка, 2007. – 458 с.
5. Ставицький О. О. Гандикапізм: психологічний аналіз / О. О. Ставицький. – Рівне : Принт Хауз, 2013. – 352 с.

Резюме. В статті автор розкриває сутність атрибутів гандикапності та їх соціально обумовлений характер. Представлені теоретико-методологічні особливості гандикапності в рамках аналізу культурно-соціальної середовища. Розкриваються поняття гандикапності, як форми реагування на власні психофізіологічні особливості та їх проявлення при взаємодії людини з середовищем. Автор класифікує психологічні умови, які впливають на включення людини в суспільство та емоційно-поведінкові проявлення у осіб з психофізіологічними потребами в відповідності з класифікаційними категоріями діяльності та обсягу діяльності, які беруться за основу для аналізу гандикапних атрибутів а саме: предметну (спортивну, потребительську), продуктивну (конструктивну, образотвірну, образотвірну), трудову (самообслуговуючу, побутову, соціально-професійну діяльність), соціальну (в сім'ї, референтній групі, колективі). Аналізуючи характер проявлених атрибутів гандикапності були отримані наступні експериментальні дані, які дозволяють визначити важливість вивчення даного соціального явища у осіб з психофізіологічними особливостями з метою конструктивного соціалізації та інтеграції даної категорії в суспільні процеси та інституційні системи. Отримані результати були проведені з допомогою шкали

самооценки социальных явлений которые предлагались участникам экспериментальной выборки . Был предложен перечень социальных качеств и возможность принятия или отторжения данного явления по шкале : мне характерно полностью , часто проявляю такие качества , редко проявляются такие качества и никогда не проявляю такие качества . Проведенный анализ изучения изменений в рамках деятельности лица с психофизиологическими особенностями и систематизированный перечень социальных атрибутов , указывающих на наличие комплекса гандикапности . Эмпирический материал подтверждающий важность детального изучения проявлений атрибутов гандикапности у людей с психофизиологическими особенностями обеспечивает необходимостью дальнейшего раскрытия данной проблемы.

Ключевые слова: лица с психофизиологическими особенностями, гандикапность, социальные атрибуты, социокультурная среда.

Summary. In the article the author reveals the essence of attributes of handicap features and their socially caused character. Theoretical and methodological features of handicap in the analysis of cultural and social environment are presented. Handicap concept as a form of response to own psychological and physiological particularities and its display in the interaction of the personality with the environment is disclosed. By classifying of psychological conditions that affect the inclusion of the individual in society and emotional behaviour of persons with psycho-physiological needs in accordance with the classification categories and communication activities were taken as a basis for analyzing handicap attributes such as: subject (sports, consumer), productive (constructive, fine arts, education), labour (household labour, social and professional activities), communication (in the family, reference group, collective). Analyzing the character of displays of handicap attributes the experimental data that make it possible to determine the importance of studying of such social phenomena of individuals with physiological characteristics, aimed onto constructive socialization and integration of this category in social processes and institutional system were received. These results were made using the scale of self-esteem of social phenomena which were offered for participants of experimental sample. The list of social qualities and the ability to accept or reject these phenomenons on a following scale was proposed: it is quite typical for me, often show these qualities, the qualities rarely occur and never show as qualities.

Talking about personality as a combination of physical and mental content, it is important to note the influence of the physical state in mental structures of consciousness. Thus, the presence of persistent changes in self-image and structural units of consciousness, which is associated with physiological characteristics, the author calls handicap consciousness. The reflection of the world through the prism of psycho-physiological features is the basis of "handicap complex", which is fixed in certain qualities and emotions of personality and translated in handicap attributes.

The analysis of the study of changes in the activity of personality with psycho-physiological characteristics and systematic list of social attributes that indicate the existence of a handicap is given. Empirical data confirming the importance of a detailed study of the manifestations of the handicap attributes of people with psycho-physiological feature provides the necessity of further disclosure of the problem.

Key words: persons with psycho-physiological features, handicap, social attributes, socio-cultural environment.

УДК 159.923

М.М. НАКОНЕЧНА

ПРОСОЦІАЛЬНА АКТИВНІСТЬ ЯК ЧИННИК СТАНОВЛЕННЯ ВНУТРІШНЬОГО СВІТУ ЛЮДИНИ

Резюме. У статті розглядається просоціальна активність як один із чинників становлення інтрапсихічного в особистості. Досліджується зв'язок просоціальності з первинною та вторинною соціалізацією. Розводяться поняття просоціальної та спільної (колективної) діяльності. Просоціальна активність розглядається як складний процес, опосередкований різними особистісними підструктурами. Робиться припущення, що одиницею просоціальної активності виступає допомога іншому. Виявляються різні типи допомоги іншому в залежності від стилів дій, виділених Г.М. Андреевою. Аналізується різниця між поняттями «розвиток особистості» та «особистісний розвиток», розвиненими в працях М.В. Папучі, та проподиться паралель з контекстом просоціальної активності в межах цих двох типів розвитку. Вивчаються взаємозв'язки просоціальності з категоріями ставлення, особистості, розвитку, поняттям міжфункціональних психологічних систем. Просоціальна активність виступає як така, що вимагає від особистості позиції активного творця. Вивчається обумовленість просоціальної активності суб'єктивністю особистості. Аналізуються деякі сучасні дослідження просоціальності. Робиться висновок про ймовірний ранній етап генези просоціальності, джерела якої пов'язуються зі складною інформаційно-енергетичною силою нужди, за С.Д. Максименком. Просоціальна активність, таким чином, виступає чинником розвитку, становлення, врізнобарвлення, ускладнення та структурування внутрішнього світу особистості.

Ключові слова: просоціальна активність, особистість, становлення, внутрішній світ, інтерпсихічне, інтрапсихічне, соціалізація, ставлення.

Постановка проблеми. Сучасне українське суспільство потребує віднаходження способів гармонійного співбуття, які б ґрунтувалися не на індивідуалізмі, важливому для розвитку капіталістичних відносин, але